

Prof. dr hab. Alicja Helman
Emerytowana profesor UJ

Recenzja rozprawy habilitacyjnej pt. „Andrzej Wajda: History, Politics and Nostalgie in Polish Cinema” oraz dorobku naukowego dr Janiny Falkowskiej

Po raz pierwszy przychodzi mi recenzować dorobek badaczki, która pracując jako full professor na University of Western Ontario (Kanada) ubiega się o habilitację, by móc podjąć pracę na polskiej uczelni na stanowisku wyższym niż adiunkt. Jest to niewątpliwie efekt luki prawnej, stwarzającej sytuację tak dalece osobliwą.

Wykształcenie i dorobek dr Janiny Falkowskiej rzecz oczywista nie budzą żadnych wątpliwości ani wahań. Studia magisterskie w zakresie filologii angielskiej odbyła w Poznaniu uzyskując dyplom w 1974 roku, przez dziewięć lat pracowała na Uniwersytecie Śląskim w Instytucie filologii Angielskiej. Poczynając od 1987 roku pracuje na uczelniach kanadyjskich, kolejno są to University of New Brunswick, Mc Gill University i University of Western Ontario. Kończąc studia doktoranckie na Mc Gill University, obroniła w 1993 roku rozprawę doktorską, która w 1996 ukazała się w Stanach Zjednoczonych nakładem Berghahn Books. Od 1993 roku pracuje na University of Western Ontario, najpierw jako assistant professor, następnie associate profesor, od 2008 do dziś jest zatrudniona jako full profesor.

Jej karierze akademickiej konsekwentnie towarzyszy działalność naukowa.

Dr Falkowska w autoreferacie precyzyjnie wskazała obszary swoich zainteresowań wraz z korespondującą z nimi metodologią. Okazjonalnie sięgając do innych opcji (jeśli dyktował je temat) zasadniczo zdecydowała się na szerokie wykorzystywanie koncepcji Michaiła Bachtina, kładąc nacisk na dialogizm i heteroglosję. Podejście takie okazało się szczególnie przydatne i owocne w wypadku prac, które autorka poświęciła twórczości Andrzeja Wajdy czy też generalnie polskiemu kinu. Od wielu lat wykładając i publikując głównie zagranicą (choć nie wyłącznie w Kanadzie) w języku angielskim, dr Falkowska koncentrowała swoje zainteresowania wokół kinematografii rodzimej, stając się ambasadorką polskiej kultury i polskiego kina. Nie traciła przy tym kontaktu z polskim filmoznawstwem, biorąc udział w ważniejszych konferencjach w kraju i publikując w tutejszych czasopismach i pracach zbiorowych. Charakterystyczne jest również i to, że gdy dr Falkowska rozszerza krąg swoich zainteresowań, to nie na kino kanadyjskie czy amerykańskie, lecz środkowoeuropejskie bądź w każdym razie europejskie (kinematografia austriacka, Haneke). Interesują ją tzw. małe kinematografie z ich narodową i kulturową specyfiką.

W ten sposób przy pewnej jednak różnorodności dorobku dr Falkowskiej, wyraźnie widoczne są preferencje i zamiłowania. Dokonywane przez nią wybory na przestrzeni lat układają się w konsekwentnie realizowany program badawczy, charakteryzujący się znacznym stopniem spójności. Interpretując jej dorobek nie mamy wątpliwości kim jest dr Falkowska jako badaczka, wykładowczyni, organizatorka życia naukowego.

Dr Falkowska wskazała na książkę „Andrzej Wajda: History, Politics, and Nostalgia in Polish Cinema” jako rozprawę habilitacyjną. W gruncie rzeczy jednak jej prace poświęcone Wajdzie wykraczają poza obszar zakresłonej ramami jednej książki. Pierwsza, stanowiąca zmienioną i rozszerzoną wersję doktoratu – „The Political Films of Andrzej Wajda” nie wchodzi do korpusu ocenianych prac, gdyż autorka już uzyskała za nią stopień, ale możemy brać pod uwagę jej artykuły i rozprawy, kończąc na publikacjach w wydawnictwach encyklopedycznych, w tym prestiżowej „Schirmer Encyklopedia of Film”. Nie miejsce tu na ich szczegółową analizę, ale wypadnie wymienić na przykład „Polish Baroque in the Thick of Europe: The Reception of Andrzej Wajda’s Films (2004) czy tekst, w którym nazwisko Wajdy pojawia się w szerszym kontekście: „The Myth of the Father Figure, National Identity and Nostalgia in the Films of Aleksandr Sokurov from Russia, Michael Haneke from Austria and Andrzej Wajda from Poland” (2009). Dr Falkowska sygnalizuje też prace znajdujące się w druku (zapewne ukażą się nim przewód habilitacyjny dobiegnie końca), z których możemy wnioskować, że program badań nad twórczością Andrzeja Wajdy bynajmniej nie dobiegł końca. Zarówno ze względu, że reżyser realizuje wciąż nowe filmy (por, rozprawa na temat „Tataraku”), jak też i dlatego że autorka znajduje nie tylko w nowej, ale i w dawnej jego twórczości tematy i motywy, które bądź nie zostały podjęte lub podejmowane były marginesowo bądź domagają się nowego odczytania i interpretacji.

Książki, choć obszerne, wymagały jednak określonych wyborów. Trudno sobie wyobrazić, że rozprawa wybrana jako habilitacyjna miałaby traktować o wszystkim, co tylko da się pomyśleć na temat twórczości Wajdy. O ile „The Political Films of Andrzej Wajda” obejmowała zaledwie trzy tytuły, w kolejnej dr Falkowska musiała wziąć pod uwagę trzydzieści siedem. Nie możemy zapominać, że książki te były przeznaczone na zachodni rynek, z myślą o odbiorcy anglosaskim, stąd konieczność uwzględnienia rozległych kontekstów oraz uwzględnienie materiału informacyjnego, który polskiemu czytelnikowi nie byłby niezbędny. Dr Falkowska konsekwentnie trzyma się założenia, że filmy Wajdy winny być czytane w kluczu historii i kultury, a nie wyłącznie jako autonomiczne dzieła na poziomie treści i formy. Baza bibliograficzna tej książki jest doprawdy imponująca, a dopełniły ją prace w archiwum Wajdy i osobisty kontakt z twórcą. Nic dziwnego, że Wstęp zatytułowany

został: „Andrzej Wajda: His Words and His Archives”. Po nim dopiero następuje właściwe wprowadzenie w temat, czyli I rozdział „The Life and Times of Andrzej Wajda”. Sama prezentacja i interpretacja filmów została dokonana w sposób możliwie prosty. Autorka grupuje filmy dekadami, co na pierwszy rzut oka wydaje się dystrybucją dość mechaniczną, zważywszy, że polityczne kalendarium, które najczęściej służy podziałom i typologiom polskiego kina, zakładałoby inne daty. Lecz bliższa analiza tej dystrybucji pozwala zaakceptować klucze wybrane przez autorkę dla poszczególnych dekad: Narodziny Mistrza (lata pięćdziesiąte), Walka o perfekcję (lata sześćdziesiąte), Między polityką a tematami życia i śmierci (lata siedemdziesiąte), Nostalgia i żal (lata osiemdziesiąte), Wielki finał (lata dziewięćdziesiąte). Ostatnim filmem jest „Zemsta” z 2002 roku. Oczywiście, tytuły rozdziałów sygnalizują jedynie dominantę, w obrębie wyodrębnionej całości mamy do czynienia z dywersyfikacją.

Dr Falkowska traktuje twórczość Wajdy jako *sui generis* podróż w czasie i przestrzeni. Reżyser osadzał akcje swoich filmów, poczynając od średniowiecza („Bramy raj”) a kończąc na współczesności (lata 90. „Panna Nikt”), realizował filmy przede wszystkim w Polsce, ale też w Niemczech, Jugosławii, Francji, Rosji i Litwie.

„W te podróże – pisze autorka – uwikłane były liczne postaci, z ich różnymi namiętnościami, obsesjami, problemami społecznymi i politycznymi, poczuciem humoru i rozpaczą. Na sposób Bachtinowski, wszyscy ci bohaterowie poddają w wątpliwość swoje wybory i działania, swą własną egzystencję w głęboko ludzki sposób. Są w relacji dialogicznej i polemicznej sami ze sobą i reżyserem, który poprzez nich wyraża swoje własne rozterki.”

W obrębie twórczości Wajdy wyodrębnia autorka pięć kręgów tematycznych: pierwszym i najważniejszym z nich są wydarzenia związane z II wojną światową (12 filmów); w drugim lokalizują się sprawy związane z przedwojenną Polską i kształtowaniem się tożsamości narodowej (3 filmy); filmy trzeciego kręgu (7) wiążą się z problemami politycznymi PRL, ukazywanymi bądź w sposób bezpośredni (jak np. w „Człowieku z marmuru”) lub aluzyjny (np. „Polowanie na muchy”); krąg czwarty tworzą filmy o charakterze osobistym (4 tytuły), podczas gdy w kręgu piątym mieszczą się tytuły, dla których najbardziej istotnym wyróżnikiem jest związek z klasyką literacką. Tu dr Falkowska wyjaśnia, że wprowadzie punktem wyjścia dla większości filmów Wajdy jest literatura, ale też dla wielu z nich związek ze źródłem nie ma charakteru determinującego.

Dr Falkowska nie pomija w swoich analizach estetycznej strony twórczości Wajdy, którą uznaje za jedyną w swym rodzaju, nowoczesną, niezrównaną w swojej

wszechstronności. U reżysera często nazywanego „malarzem kina” znajduje i opisuje pamiętne wizualne tableau komponowane jak obrazy.

Jak wspomniałam, wybór twórczości Wajdy jako dominującego tematu badań pociągnął za sobą określoną opcję metodologiczną. By oddać całą złożoność dorobku reżysera, jego niejednoznaczność, aluzyjność, symboliczność, pojęcie Ezopowej mowy, odnoszonej do filmów, w których intencja wyrażana jest drogą okrężną, okazało się dalece niewystarczające. Dr Falkowska posłużyła się Bachtinem dla wyeksplikowania złożonej polifonii Wajdowskich dzieł. Charakterystyczny dla niego polifoniczny splot, zmienny z filmu na film, zachowuje podstawowe, powtarzalne „głosy”. Zmienia się liczba „głosów”, rodzaj splotu, ale pozostaje basso continuo o twardym zarysie tożsamości, „głos” samego reżysera. Ale inne „głosy” włączają się poprzez wybory dokonywane przez autora na obszarze określonej wspólnoty kulturowej, która ukształtowała osobowość twórcy, zdeterminowała jego preferencje i animozje, sformułowała stosunek do tradycji i kierunki poszukiwań. To, co autor zinternalizuje jako „własne”, jest często „odziedziczone”, powstaje w efekcie z tradycją, wieloma różnymi inspiracjami, w dialogu z „innymi”.

Filmy Wajdy – jak można wnioskować z wywodu dr Falkowskiej nie są nigdy jednoznaczne, jednostronne, pozbawione swego rodzaju wewnętrznego skłócenia. Gdy Wajda zdecydowanie wydaje się opowiadać za jakąś racją, pojawia się dla niej zawsze jakaś przeciwwaga. Można to scharakteryzować anegdotycznie, odwołując się do „Skrzypka na dachu”. Gdy Tewje – Mleczarz prawuje się z Bogiem, to akceptując racje jego przykazań, rozpoczyna kontrwywód zaczynając od kwestii „but from the other side”. Otóż w twórczości Wajdy nieodmiennie ważny jest ów głos „z drugiej strony”.

W książce zredagowanej wspólnie z Markiem Haltofem „New Polish Cinema” (2003), dr Falkowska oddaje głos polskim autorom, sama przygotowując Wstęp oraz artykuł „Religious Themes in Polish Cinema”. Protagonistami tego tekstu są Krzysztof Zanussi, Krzysztof Kieślowski (kolejny po Wajdzie reżyser, któremu autorka poświęci szczególną uwagę) i Jan Jakub Kolski, choć uwzględnione zostały też ważne filmy wcześniejsze i późniejsze.

Podobny charakter ma wcześniejsza inicjatywa dr Falkowskiej, w której kino polskie nie zajmuje już pozycji naczelnej. Mam na myśli „National Cinemas in Postwar East-Central Europe” (2000), w której znalazł wyraz kolejny obszar zainteresowań autorki. Nie zaniecha ona w dalszym ciągu badań nad kinem polskim, ale uwzględni też kontekst środkowo- i wschodnioeuropejski. Ich zapowiedzią jest już tekst z konferencji w Utrechcie „Religion, Spirituality and Moral Dilemmas in the Films of Eastern European Filmmakers” (1998).

Zainteresowanie twórczością Krzysztofa Kieślowskiego koresponduje z zainteresowaniami dr Falkowskiej problematyką religijną i etyczno-moralną. W pierwszym z tekstów poświęconych Kieślowskiemu z 1995 roku zestawia go z Andrzejem Wajdą. Artykuł opublikowany na łamach „Cinema Journal” nosi tytuł „>The Political< in Films od Andrzej Wajda and Krzysztof Kieslowski” i sygnalizuje wcześniejsze zainteresowania Kieślowskiego, tytułowym czynnikiem politycznym. W 1999 roku autorka publikuje rozprawę „Krzysztof Kieślowski’s *Double Life of Veronica* and *Trois Couleurs* –Escape from Politics”?, a w 2006 „Feelings and Faith in Krzysztof Kieslowski’s Decalogue in the Context of Recent Theories of Empathy in Cinema”.

Wprawdzie dr Falkowska nie zdradzała zainteresowania gender studies ani tym bardziej feminizmem, nie brak w jej dorobku tekstów poświęconych problematyce kobiecej, tradycyjnie już – w kinie polskim. Świadczy o tym tekst zamieszczony w pracy zbiorowej, poświęconej kobietom-reżyserkom, wydanej przez University of British Columbia Press. Bohaterkami artykułu są wybitne realizatorki polskiego kina. Nosi on tytuł „Agnieszka Holland, Barbara Sass and Dorota Kedzierzawska in the Word of Male Polish Filmmaking” (2003). Poprzedza go znacznie wcześniejsza publikacja na Łamach „Canadian Women Studies” (1995) pt. „A Case of Mixed Identities: The Representation of Women in Post-Socialist Polish Films”.

Dla dopełnienia obrazu należałoby też wspomnieć o innych publikacjach dr Falkowskiej, wykraczających poza obszar dotychczas zarysowany. Tekst z 2007 roku zapowiada sygnalizowany przez nią nowy obszar badawczy, którym jest twórczość Michaela Hanekego. Tekst ten nosi tytuł „Exasperating Miscommunications: The Cold Europe in Michael Haneke’s Films”.

Była już o tym mowa, że dr Falkowska korzysta z koncepcji dialogizmu nie tylko w odniesieniu do twórczości Wajdy. Jest to doskonale widoczne na przykład w artykule „American and European Voices in the Film of European Filmmakers Wim Wenders, Percy Adlon and Aki Kaurismaki”, o którym sama autorka wzmiankuje w autoreferacie, pisząc o wielości dyskursów, których zrozumienie warunkuje interpretację dzieł.

W dorobku dr Falkowskiej bardzo ważne miejsce zajmują jej osiągnięcia w dziedzinie zdobywania grantów. Autorka przedstawiła tylko wykaz najważniejszych, ale i tak lista ta przedstawia się imponująco. Przy tym są to granty nie tylko wspierające jej indywidualne badania, lecz także pozyskiwane dla uczelni na organizację konferencji, badania zespołowe, zatrudnianie młodych badaczy. Uczelnie kanadyjskie, jak zwraca nam uwagę dr Falkowska w autoreferacie, przywiązują podstawowe znaczenie dla tego typu aktywności, które są jednym

z istotnych kryteriów oceny pracownika. Prócz grantów mamy też okazałych rozmiarów wykaz innych organizacyjnych działań dr Falkowskiej.

Z kolei wykaz prowadzonych przez nią zajęć dowodzi, że jej możliwości z tym zakresie dalece wykraczają poza ten obszar, który w autoreferacie wskazała jako główny.

Dorobek naukowy, osiągnięcia organizacyjne i dyspozycyjność dydaktyczną dr Falkowskiej oceniam bardzo wysoko. Na tej podstawie wnoszę o dopuszczenie habilitantki do dalszych etapów przewodu.

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'C. Melusow', is positioned in the right-center of the page.